

Pilkhoffer Mónika

*EGY ÉPÍTÉSI BALESET ÉS HATÁSA – PIÁTSEK GYULA PÉCSI
ÉPÍTŐMESTER PÁLYÁJA*

Bátyámnak, aki ért az építéshez

Absztrakt

1883. június 6-án baleset történt egy pécsi építkezésen, melynek következtében 2 munkás meghalt, 10 pedig különböző súlyosságú sérüléseket szenvedett. Ez a hír önmagában még nem lenne túlságosan érdekes, hiszen építési balesetek gyakran történtek a dualizmus korában. Ám annak köszönhetően, hogy a korabeli sajtó a balesetet követő büntetőper tárgyalását teljes egészében közölte, jól rekonstruálhatókká váltak az események. Ez a cikk az építőmester életútjának és a per kimenetelének segítségével azt mutatja be, milyen hatást gyakorolt ez a szerencsétlen eset Piátsek Gyula munkásságára. Különös aspektusa a történetnek, hogy a pécsi Széchenyi tér 16. számú épület falának leomlása miatt gondatlanságból elkövetett emberöléssel megvádolt mester 20 évvel később azzal gyanúsította meg a városháza terveit készítő Lang Adolf budapesti építész, hogy az épület számára túlságosan vékony falakat tervezett, és féltő, hogy az épület összedől, úgy, mint a Lang által 1875-ben tervezett fővárosi Stein-palota.

Kulcsszavak: építőmester-dinasztia; építési baleset; bírósági tárgyalás

Bevezetés

„Megrendítő eset történt szerda délután 5 óra tájban városunkban. A Széchenyi téren emelkedő új bazár-épület belső falazata leomlott. Az óriási faltömeg a körüle elhelyezett állványokat szétzúzta, s az állványon dolgozó munkásokat lesodorta a mélységbe. Szám szerint tizenegyen szenvedtek a borzasztó katasztrófa által sérülést a kőműves-munkások közül” – adott hírt az 1883. június 6-i balesetről a helyi sajtó. (Pécsi Figyelő, 1883. június 9. p. 2) A súlyosan megsérült munkások közül ketten később belehaltak sérüléseikbe.

Az ilyen, és ehhez hasonló építési balesetek nem voltak ritkák a dualizmus időszakában. Másfél hónappal később a –mai Perczel utcában épülő – Löwy-palota kivitelezésénél dőlt rá egy rosszul rakott téglahalmaz négy kőműves gyerekre (Pécsi Figyelő, 1883. július 21. p. 3). 1904 nyarán az elmeógyógyintézet építése követelt újabb áldozatot (Pécsi Közönlöny, 1904. július 3. p. 5). A helyi sajtó az építkezések rossz minőségének okait egyrészt a nagy konkurencia miatt olcsón elvállalt munkában, másrészt az építési szabályrendelet hiányaiban vélte felfedezni (Pécsi Figyelő, 1884. november 22. p. 1). Az 1883 nyarán bekövetkezett szerencsétlenség azért különösen érdekes, mert a korabeli hírlapoknak köszönhetően teljes egészében ismerjük a balesetet követő pert, a tanúk és a szakértők kihallgatásától a vád- és védbeszédéig. A baleset pedig nemcsak a halálos áldozatok miatt volt tragikus, hanem azért is, mert valószínűleg alapvetően megváltoztatta a vállalkozó építőmester sorsát.

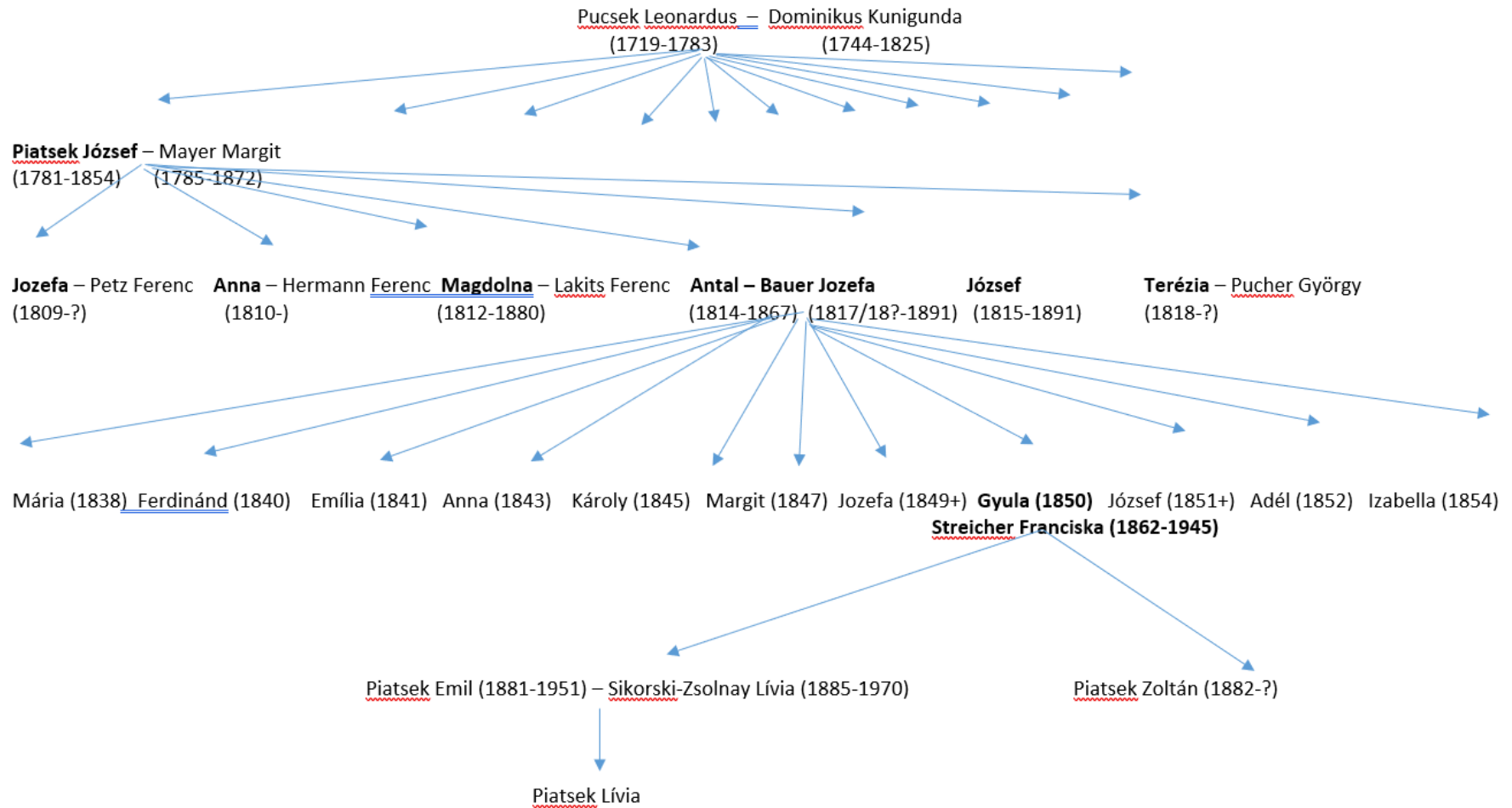
A Piátsek-család

A Piátsek-család azokhoz az építőmester dinasztiákhoz tartozott, amelyekben a családtagok több generáción keresztül űzték ugyanazt a foglalkozást. Az építőiparban a szakma gyakorlásához szükséges költséges felszerelés miatt a mesterség amúgy is gyakran öröklődött apáról fiúra. (A családban a másik, az építőiparhoz is kapcsolódó, gyakran felbukkanó mesterség a kőfaragó volt.) A családnév több változatban (Pucsek, Picsek, Pőcsek stb.) is előfordul a forrásokban, és még a 19. század második felében is többféleképpen (Piacsek, Piátsek, Piátsek) írták. Mivel Gyula a tervrajzain Piátsek-ként írta alá a nevét, ezért az ő esetében ezt az írásmódot alkalmazzuk. A születési anyakönyvének megjegyzés rovatában olvasható bejegyzés szerint apja vezetéknevének írását 1899-ben módosították Piátsekre, anyját Bauerre (MNL BaML: Pécs, római katolikus születési anyakönyvek, székesegyház, 1850. 20.). Meg kell ugyanakkor jegyeznünk, hogy a pécsi temetőben levő családi kriptán a családtagok neve Piacsek formában szerepel.

Piátsek Gyulának már a dédapja, Pucsek Leonardus (1719-1783) is kőműves volt. A legtöbb mesterhez hasonlóan ő is Bécsből érkezett Pécsre, ahol 1762-ben házasságot kötött Dominikus Kunigundával (1744-1825). Hét gyermekük közül a legfiatalabb, József (1781-1854) a klasszicista Pécs legjelentősebb mesterévé nőtte ki magát (Romváry, 2010 II., p. 130). Csaknem fél évszázados tervezői tevékenységével jelentősen átformálta a város építészeti képét. Nyugodt tömegalakítású, a klasszicizmus helyi változatát képviselő lakóházai (Majláth-palota – Mária u. 11-13., Kajdacsy-ház – Szent István tér 6., Piátsek-ház – Széchenyi tér 8., Felsőmalom u. 3. és 19., Lyceum u. 7., Káptalan u. 3. és a Ferencesek u. 44.) mellett az ő tervei alapján épült fel a Lyceum (később püspöki könyvtár), a kálvária-kápolna, a püspöki jószágkormányzóság épülete és a hidasi Kajdacsy-Kardoss kastély. A városháza felépítésében kicsúcsosodó kivitelezői munkája mellett számottevő bevételre tett szert egyéb vállalkozásaiból (kőbánya- és tégláégető, malom- és szeszfőzde), valamint ingatlantulajdonából és szőlőbirtokából. (Sonkoly, 2003)

Piátsek Józsefnek és Mayer Margitnak (1785-1872) 6 gyermeke született. Fiai közül Antal (1814-1867) vitte tovább a céget. A szakmát minden bizonnyal apjánál kezdte, majd 1832-1835 között tett vándorútja során megfordult Pesten (Pollack Mihálynál), Bécsben, Prágában, Münchenben, Hamburgban és Brémában is. Bár nem rendelkezett apja kiemelkedő tehetségével, tanulmányrajzai és épületei (Felsőmalom u. 10., belvárosi plébánia-épület, Sörház utcai elemi iskola) a késő klasszicizmus kvalitásos alkotásai (Madas, 1985, p. 922; Sonkoly, 2003, p. 35-37; Szily, 1985, p. 59). Piátsek Antal 1837-ben vette feleségül Bauer Josefát (1817/18? – 1891). Házasságukból 11 gyermek született, akik közül kettő folytatta a mesterséget. A Bécsben és Münchenben tanult, kitűnően rajzoló, de tbc-ben szenvedő Ferdinánd (1840-1867) azonban fiatalon elhunyt.

1. ábra: Piátsek Gyula családfája

Forrás: saját szerkesztés

MNL BaML: Pécs, római katolikus születési anyakönyvek, székesegyház, 1838. 27.; 1840. 11.; 1841. 54.; 1843. december 8.; 1845. 62.; 1847. 15.; 1849. 5.; 1850. 20.; 1851. 57.; 1852. 79.; 1854. 13.; Sonkoly, 2003.

Piátsek Gyula

Piátsek Gyula 1850. március 25-én született. A reáliskola elvégzése után építészeti tanulmányokat folytatott Pesten majd Bécsben (Szily, 1985, p. 59). Bár minden forrás építészként hozza, neve nem szerepel sem a Bécsi Képzőművészeti Akadémián, sem a József Műegyetemen végzett, de még az ott honosított diplomások között sem (Fleischer, 1935; Oklevéljegyzék, 1929). Ez utóbbi kizárja annak a lehetőségét is, hogy más külföldi egyetemen szerezte volna a képesítését. A legtöbb adót fizető virilisek listáján sem számították duplán az adóját, mint ahogy azt a diplomások esetében tették (Pécsi Figyelő, 1890. október 4. p. 4). Az oklevél hiányát a tárgyalás során maga Piátsek Gyula is megerősítette, amikor arra a kérdésre, hogy rendes építész-e, úgy válaszolt, hogy „már atyja alatt épített”, de mint mérnöknek nincs oklevele, és „mint építész oklevelet nem is kaphat, mert az iparszabadság ezt nem kívánja”. (Pécs, 1884. február 9. o.n.) Vagyis őseihez hasonlóan a mesterséget még céhes keretek között sajátította el. Ez nem zárja ki, hogy esetleg testvéréhez, Ferdinándhoz hasonlóan látogatta a bécsi Politechnikumot vagy az akadémiát. Ez utóbbi lehetőségét erősíti az, hogy a kormány megbízásából Friedrich von Schmidt professzor, majd tanítványa, Steindl Imre mellett műemlékrestaurálások művezetőjeként dolgozott. Schmidttel vélhetően Bécsben került közelebbi kapcsolatba, aki a mácsai kastély helyreállításán foglalkoztatta, és neki lehetett szerepe abban is, hogy tanulmányai végeztével Steindl irodájában helyezkedett el. Stíluspreferenciák legalábbis biztosan nem játszottak szerepet a döntésében, Piátsek Gyula művei ugyanis neoreneszánsz stílusúak, és egyetlen tervén sem fedezhető fel Steindl gótika iránti lelkesedésének a hatása (Sisa, 2005).

Steindl munkatársaként – nekrológja szerint – részt vett a berlini Reichstagra kiírt tervpályázat pályaművének elkészítésében (Pécsi Napló, 1925. június 20. p. 2). Steindl rajzait, amelyekre a tervező később a magyar parlament előtanulmányaként tekintett, dicséretben részesítették. Mivel ez a tervpályázat 1872-ben zajlott, Piátseknek ekkor már az iroda alkalmazásában kellett állnia (Sisa, 2020, p. 66). Pályafutásának legfontosabb feladatát 1875-ben kapta, amikor a vajdahunyadi vár helyreállítását irányító Steindl művezetőjeként tevékenykedő Piátseket – Steindl lemondása után – a kormány a restaurálás vezetésével bízta meg (Lupescu, 2006, p. 13).

Önálló munkálkodását 1875 májusától Steindl szellemiségében kezdte meg. Piátsek működése egyrészt visszafordíthatatlan károkat okozott (a vár erkélysorának teljes elbontása, heraldikai programjának elpusztítása), másrészt a kivitelezés igen rossz minőségűnek mutatkozott (főleg a bádigos munka és a vízelvezetés terén), legalábbis Schulcz József és Ángyán György 1876-ban megjelentetett röpirata szerint. A kritika hátterében azonban az a szándék is meghúzódhatott, hogy a vár helyreállítását a – rekonstrukciót 1868-1870 között irányító – Schulcz Ferencsel rokoni és baráti kapcsolatban álló szerzők folytathassák (Lupescu, 2006, pp. 52-53). Piátsek Gyulát nemcsak a röpirat szerzőinek elfogultsága, de a purizmussal és pénzhiánnyal jellemezhető hazai műemlékvédelem helyzete miatt sem lehet egyértelműen elítélni restaurátori tevékenysége miatt. Lehet, hogy szakmailag nem volt elég képzett a feladathoz, de mentségére szolgáljon, hogy a stíluszitaság jegyében zajló helyreállítások szellemiségét csak a századfordulóra sikerült meghaladnia a magyar műemlékvédelemnek (Sisa, 2005, pp. 30-32).

Piátsek Gyula 1877-ben visszatért Pécsre, ahol megkezdte építőmesteri tevékenységét. Még ugyanebben az évben megvásárolta a nagyapja által épített, Széchenyi tér 8. szám alatti lakóház felét a nagybátyjától, Piátsek Józseftől, aminek következtében az épület egyedüli tulajdonosává vált.

2. ábra: A Piátsek-ház (Széchenyi tér 8.) a 19. század első felében

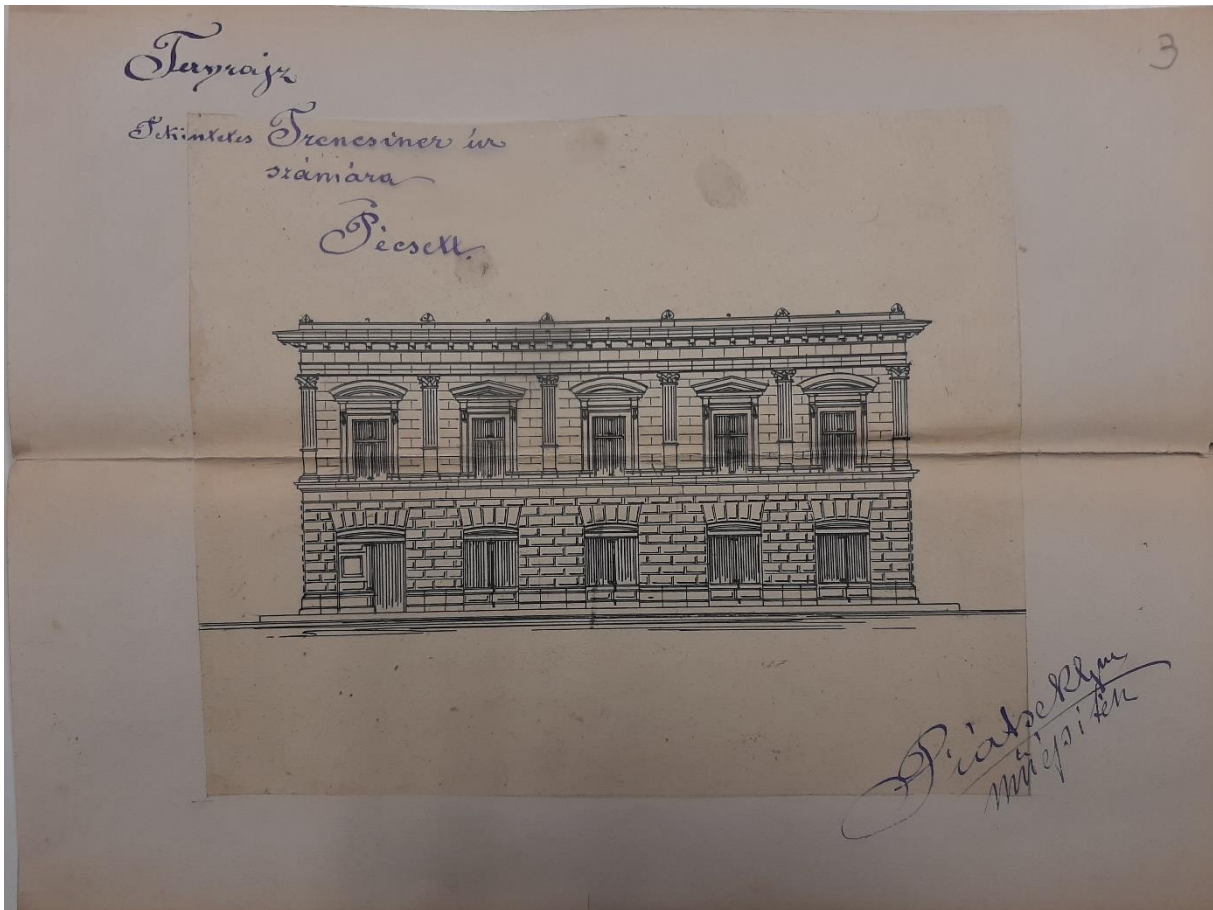
Forrás: Vasárnapi Újság, 1880. október 3. p. 1.

1878-ban a törvényhatósági bizottság tagja lett, valószínűleg már ekkor is virilisként, talán pont a Széchenyi téri ház után fizetett adónak köszönhetően. 1880-ban megnősült, társául egy jónevű bonyhádi kereskedő lányát, Streicher Franciskát (1862-1945) választotta (Dunántúl, 1925. június 20. p. 3). A házaspárnak két fia született, akik szakítva a családi hagyománnyal, nem az építészeti pályát választották. Apjuk halálakor Emil (1881. március 12. – 1951) belügyminiszteri osztálytanácsosként, Zoltán (1882. február 22. – ?) ügyvédként kereste a kenyerét (Pécsi Napló, 1925. június 20. p. 2). Emil és Zoltán születési anyakönyvében megjegyzésként szerepel egy 1920-as bejegyzés, mi szerint mindkettőjüket örökbe fogadta Piacsek Rezső (MNL BaML: Pécs, római katolikus születési anyakönyv, székesegyház, 1881. 17.; 1882. 12). Az 1917. október 15-én Nagyőrözén megkötött örökbe fogadási szerződés formális lehetett, hiszen a 35, illetve 36 éves „gyerekeknek” az édesapja, Piátsek Gyula is élt még ekkor, oka pedig vélhetően az, hogy a jolsvai rendőrkapitány a pécsi rokonokra akarta hagyni a vagyonát (MNL BaML: IV. 1406. c. A-7026/1920).

Piátsek Gyula első ismert pécsi tervét saját házához készítette: a szomszédos Schönherr-ház melletti esőelvezető tűzfalal történő beépítésére azonban a csurgó vitássá vált

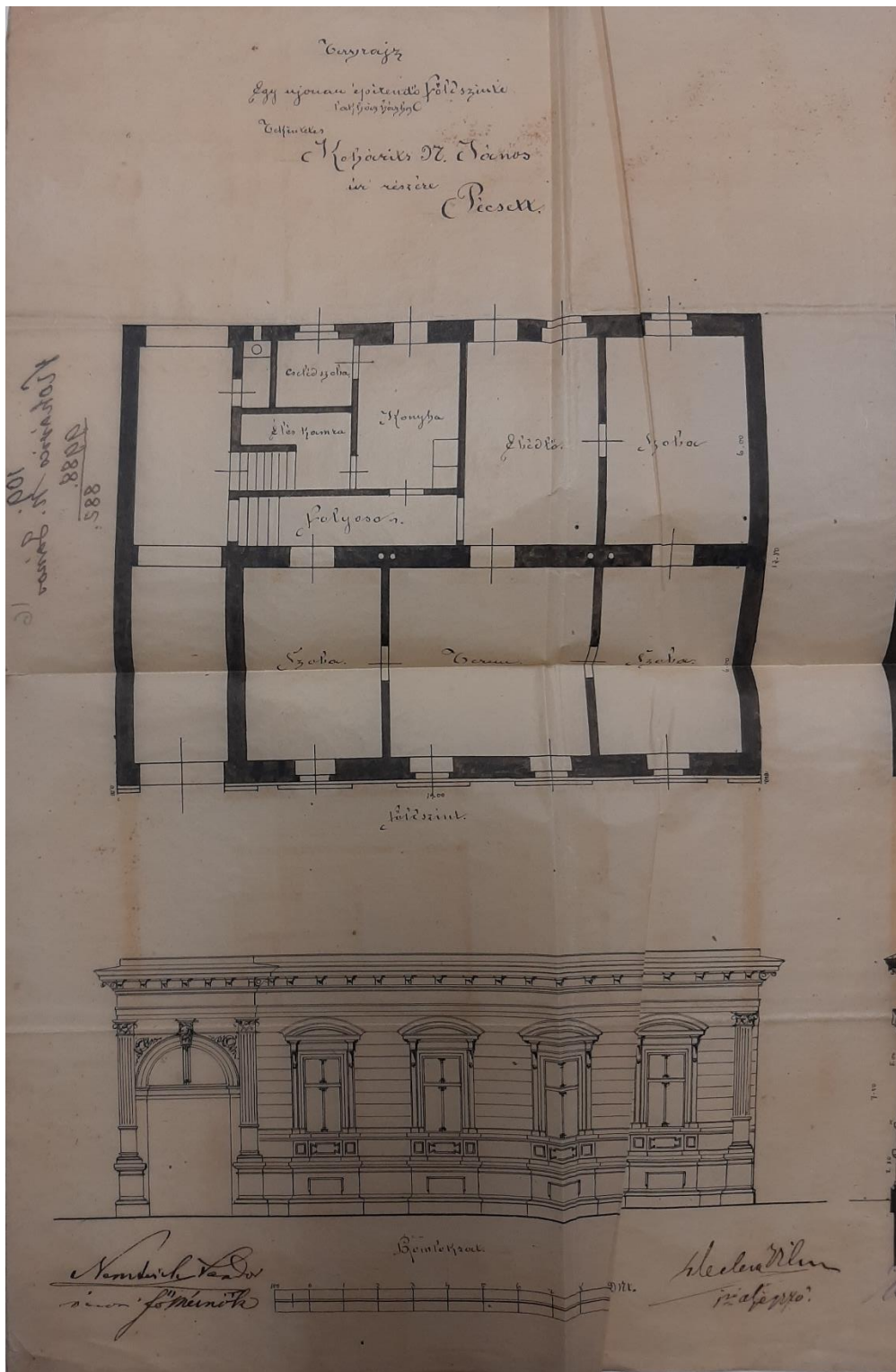
tulajdonjoga miatt nem kapott engedélyt (MNL BaML: IV. 1406. b. 10434/1879; Madas, 1978, p. 651). 1880 és 1884 között hét munkájáról van tudomásunk, bár ennél minden bizonnyal lényegesen többet épített – nem csak Pécsen, hanem a környéken is. Ezek között szerepel átalakítás és toldaléképítés, de 4 új lakóház kivitelezése is. A Király u. 5. esetében falmagasítás, egy szoba leválasztása és új homlokzat építése szerepel az iratokban, míg a Papnövelde u. 4. számú háznál egy fürdőszobából, konyhából és kamrából álló udvari toldalék megépítésére kapott megbízást (MNL BaML: IV. 1406. b. 7786/1880.; 13481/1881.). Az újonnan emelt épületek közé tartozik a Müllherr Alajos számára a Siklósi u. 2. szám alatt 1881-ben tervezett 2 szobás udvari ház és gazdasági épület, Koharits János Gyár u. 6. alatti szuterénes lakóháza 1882-ből, Zsolnay Imre kereskedő egyemeletes háza a Hunyadi (ma Mátyás király) utca 14. alatt 1884-ből, és ugyanebből az évből a Kozáry József könyvkötő számára emelt egyemeletes udvari épület az Óposta (ma Perczel) utca és Kisfaludy u. sarkán (MNL BaML: IV. 1406. b. 7982/1881; 12630/1882; 4334/1882; 5859/1884; 7724/1884).

3. ábra: Király u 5. homlokzat (nem épült meg)

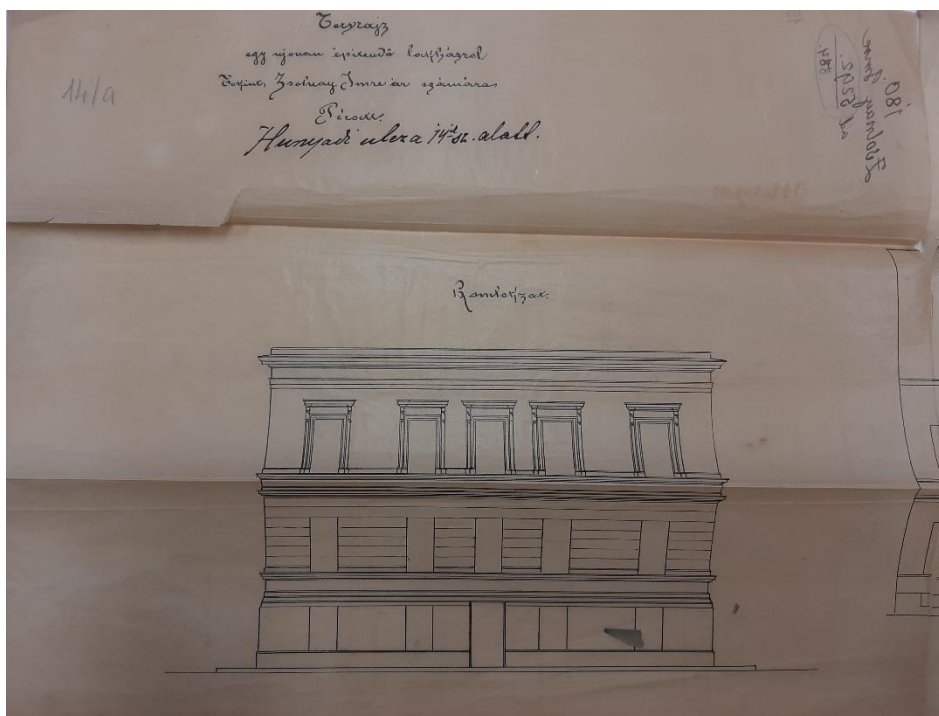
Forrás: MNL BaML: IV. 1406. b. 1786/1880.

4. ábra: Koharits N. János tiszti főorvos háza, Gyár utca 6.

Forrás: MNL BaML: IV. 1406. b. 12630/1882.

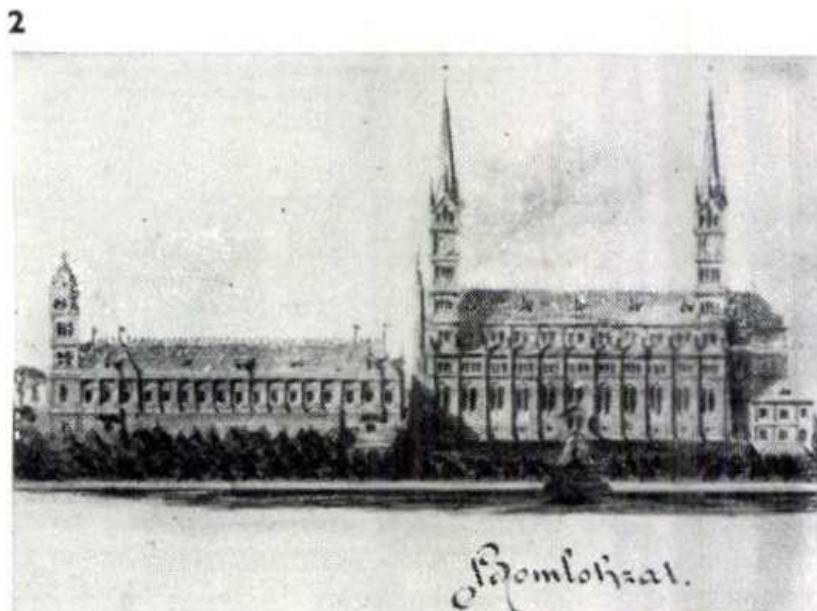
5. ábra: Zsolnay Imre kereskedő háza, Hunyadi (ma Mátyás király) u. 14.

Forrás: BaML: IV. 1406. b. 5859/1884.

Madas adatgyűjteménye szerint a Katalin u. 14. is Piátsek munkája volt, de a levéltári források ezt nem erősítették meg (Madas, 1978, p. 634; MNL BaML: IV. 1406. b. 8152/1882). Pécsi működésének korai éveiből ismert középület-terve a székesegyház és a püspöki palota átépítéséhez az 1880-as évek elején készült rajz (Szily, 1985, p. 59).

6. ábra: A székesegyház átépítésének terve

Forrás: Szily, 1985. p. 59.

1880-ban a szegényházra kiírt tervpályázaton III. díjat nyert Kegyelem és fegyelem jel-
igéjű, Zsilla Vilmostal készített plánumával (Pécsi Figyelő, 1880. május 29. p. 2).

Az 1884 és 1907 között eltelt 23 évben ugyanúgy csak hét építési dokumentumban
szerepelt a neve, mint az 1880-1884 közötti 5 év alatt. Ráadásul háromszor a saját lakó-
házán eszközölt kisebb munkálatokra kért építési engedélyt (MNL BaML: IV. 1406. b.
14185/1891; 5040/1897; 12212/1901), és tudjuk azt is, hogy 1886-ban neoreneszánsz
stílusban építtette át a klasszicista épületet (Madas, 1978, p. 652).

7. ábra: A Piatsek-ház ma (átépítve 1886-ban)

Forrás: A szerző felvétele

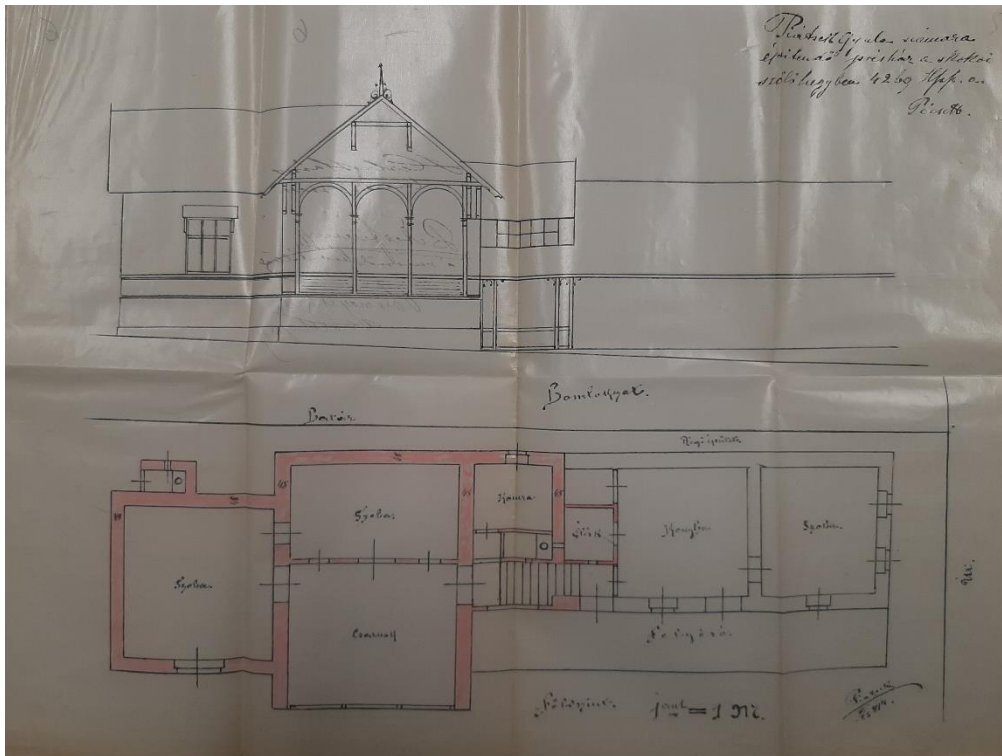
1895-ben a szkokói szőlőhegyen álló présházát nyaralóvá alakíttatta át (MNL BaML:
IV. 1406. b. 15876/1895).

8. ábra: A Piatsek-nyaraló korabeli képeslapon

Forrás: Csorba Győző Könyvtár Helyismereti Gyűjtemény, Fotótár, 1/1968.

9. ábra: A Piátsek-nyaraló átépítésének tervei

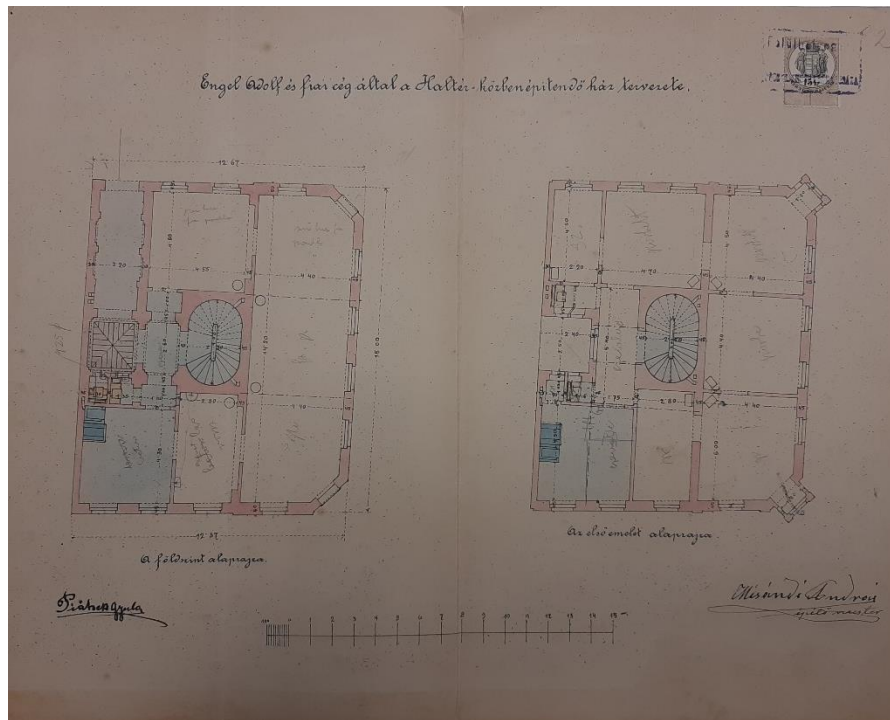

Forrás: MNL BaML: IV. 1406. b. 15876/1895.

Egyik legszebb munkája az Engel Adolf és fiai számára tervezett egyemeletes neoreneszánsz lakóház a Hal téren (MNL BaML: IV. 1406. b. 10542/1890).

10. ábra: Engel Adolf és fiai lakóháza (Hal tér 2.) Homlokzat és alaprajz

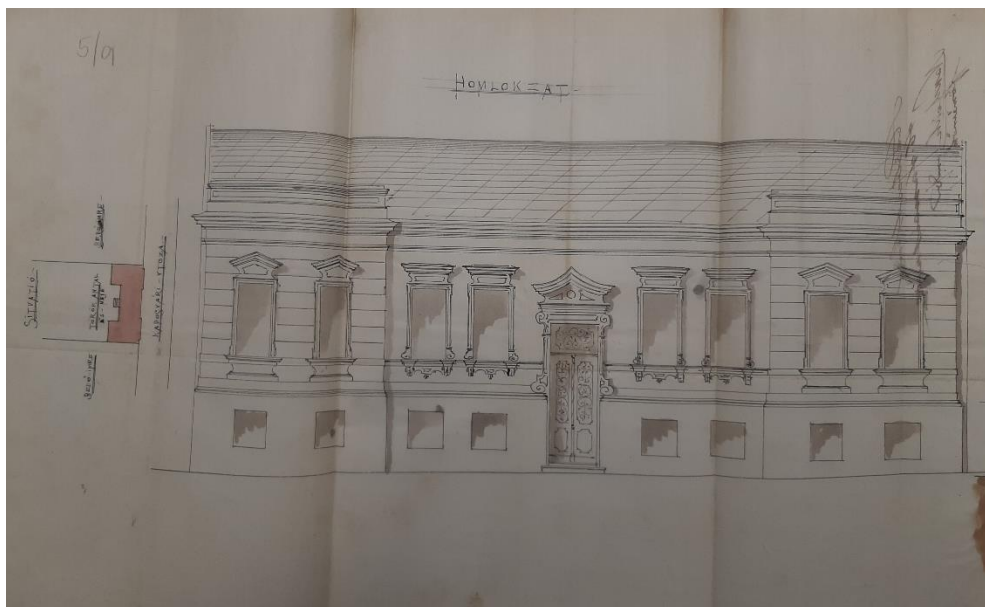

Forrás: MNL BaML: IV. 1406. b. 10542/1890.

1891-ben Török Antal Kaposvári u. 3. számú épületéhez, 1892-ben Wurster Antal Radonay (ma Esze Tamás) u. 1. számú házához készített terveket (MNL BaML: IV. 1406. b. 3813/1891; 2114/1892).

11. ábra: Kaposvári u. 3. Török Antal háza

Forrás: MNL BaML: IV. 1406. b. 3813/1891.

12. ábra: Radonay (ma Esze Tamás) u. 1. homlokzatátalakítás

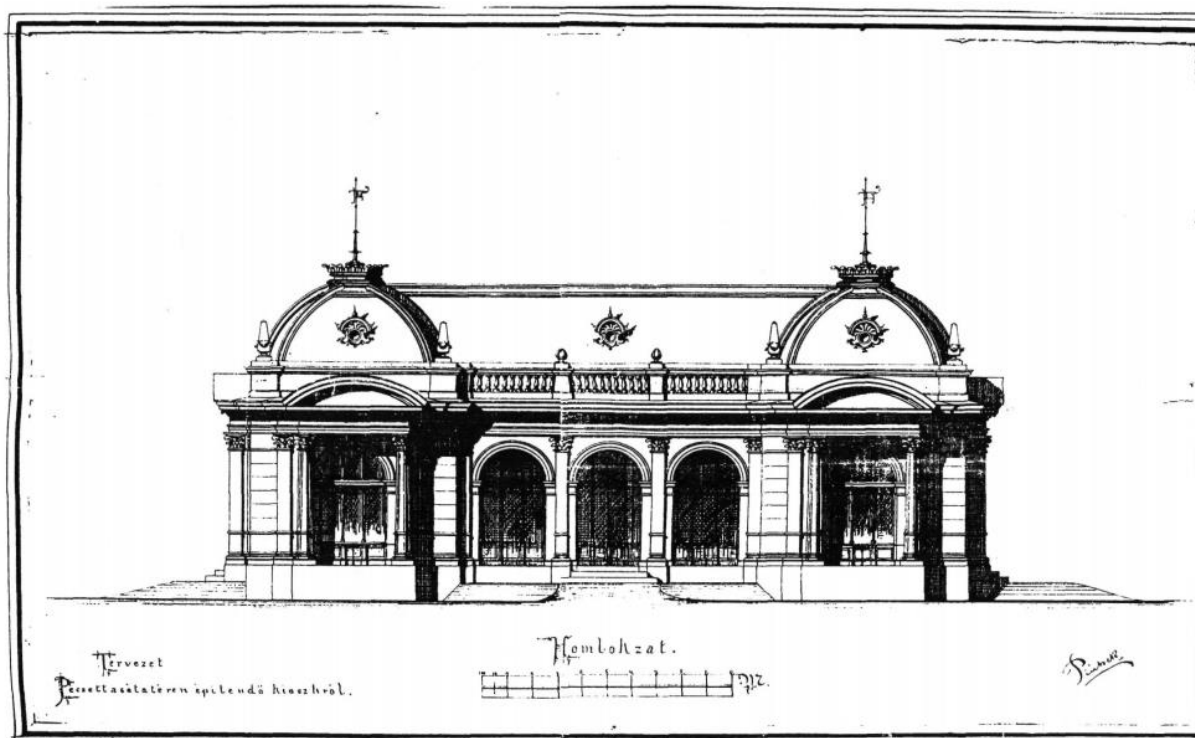

Forrás: MNL BaML: IV. 1406. b. 2114/1892.

A szerény mennyiségű építési terv alapján úgy tűnik, hogy Piátsek Gyula a per lezárulta után vállalkozóként nem működött tovább. Ezt az bizonyítaná minden kétséget kizáróan, ha a vállalat megszüntetését a cégbíróság is bejegyezte volna. Azonban a levéltárban nemcsak a vállalkozás felhagyásának, de megindításának sincs semmi nyoma, még az iparajstromok között sem (MNL BaML: IV. 1422. d.). Ennek az lehet a magyarázata, hogy az építőipar gyakorlása a céhek megszűnése (1872) után 1884-ig mindenki előtt nyitva állt. Ekkor az ipartörvény (1884. évi 17. tc.) az építőmesterségeket azok közé a foglalkozások közé sorolta, melyhez engedélyt kellett kiváltani. Piátsek Gyula ezt könnyen megszerezhetette volna, mivel az ipartörvény 22.§-a szerint azok, akik már a törvény hatályba lépése előtt építőmesterként tevékenykedtek, iparukat minden külön engedély nélkül folytathatták (1884. évi XVII. törvénycikk). A vállalkozás felhagyását az építési iratok mégis egyértelműen igazolják, nemcsak csekély számukkal, de azáltal is, hogy a saját maga és egy szűk kör számára 1884 után készített tervek kivitelezésében Piátsek Gyula már nem vett részt: az építési engedélyeken művezetőként nem az ő neve szerepel.

Kevés lakóház tervével szemben több középület-tervét ismerjük ebből az időszakból. A sétatéri kioszk (1895) ugyan nem épült meg (Mendöl, 1999, pp. 303-305), és a Szily által említett, a pécsi takarékpénztár számára rajzolt plánum is inkább csak az építési programhoz készült vázlat lehetett.

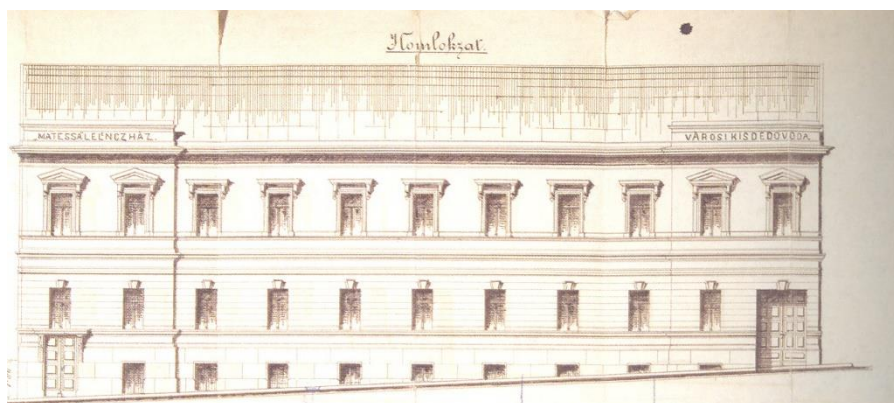
13. ábra: Piátsek Gyula kioszk-terve. (1895. Nem épült meg.)

Forrás: Mendöl, 1999. p. 303.

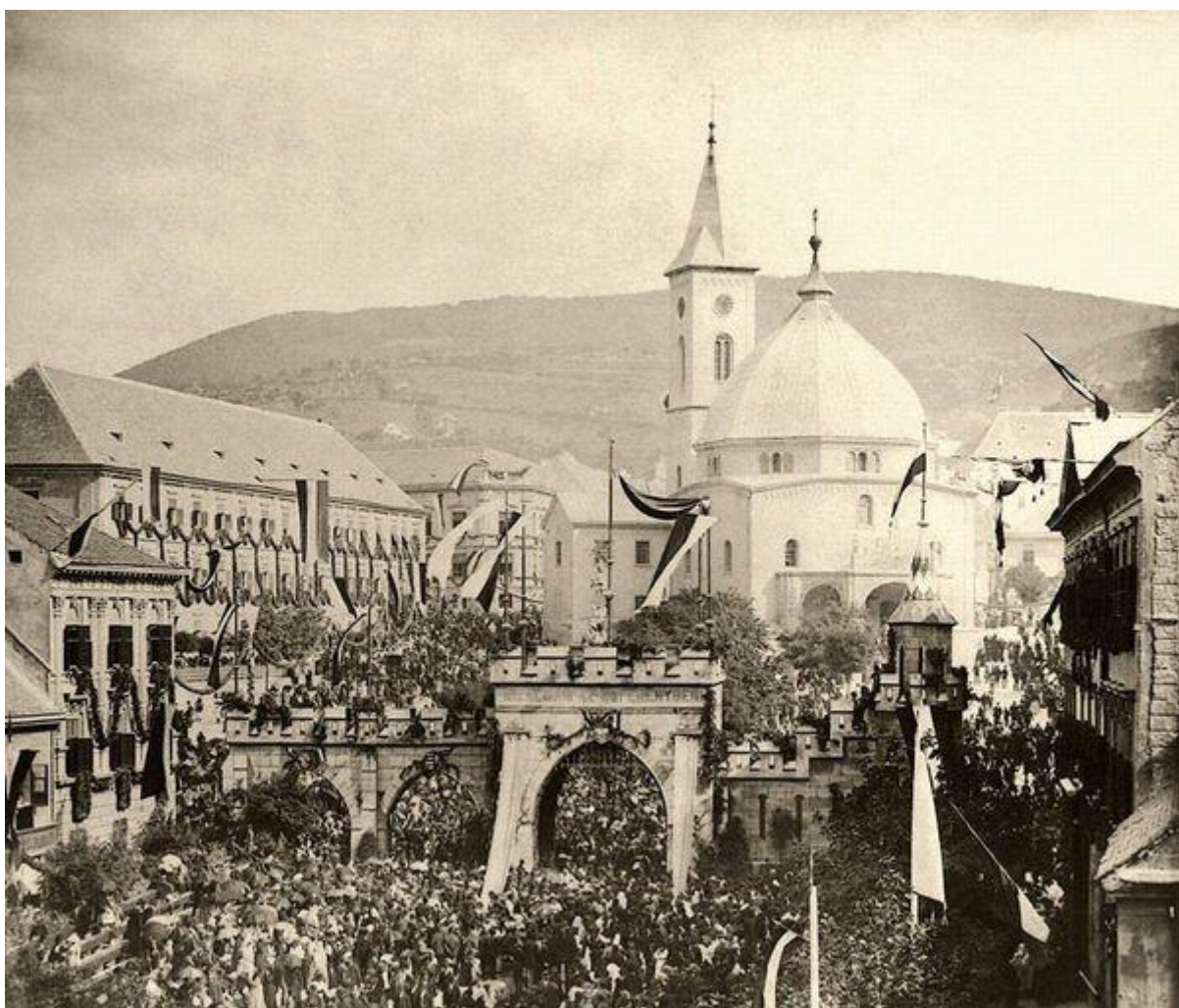
1892-ben a Lechner-Pártos-féle városháza-tervek neoreneszánsz stílusú átdolgozására kérték fel. A királyi ítélőtábla Széchenyi téri székházának átépítési terveit a sajtó Schlauch Imre, Madas József Piátsek munkájaként hozza. Részt vett a Matessa árvaház és a városi kórház tervezésében, bár utóbbi nem tekinthető önálló alkotásának, mivel abban Schlauch Imre és Kaufer Sándor korábbi terveit gyúrta össze (Pilkhoffer, 2004, pp. 251-256). Látványos, bár csak ideiglenes architektúrája volt az uralkodó 1891-es pécsi látogatásához tervezett diadalív, amit a Széchenyi téren állítottak fel. A korabeli sajtó szerint az „ősi várfalat ábrázoló díszkapu, középen a leeresztett fölvonóhíddal, tetején, a bástyafokokon a régi magyar harcosokat ábrázoló színtársulati tagok festői csoportjával láthatólag kellemesen lepték meg a királyt”. (Pécsi Figyelő, 1891. június 24. p. 2)

14. ábra: A Matessa árvaház terve

Forrás: Regionális Kutatások Intézete, Dunántúli Tudományos Osztály, n.d.

15. ábra: Az 1891-es királylátogatás díszkapuja

Forrás: Janus Pannonius Múzeum Új- és Legújabbkori Gyűjteményi Osztály, Helyt. 3565/1.

A pécsi középületek megvalósításakor szakmai tudását – olykor honorárium nélkül – igyekezett a város szolgálatába állítani. Emellett hivatalnoki, oktatói és szakmérnöki feladatokat vállalt, és aktív alakítója volt Pécs közéletének. Tagja volt a vízvezetéki munkálatokat ellenőrző bizottságnak, a fogyasztási adók kezelését ellenőrző bizottságnak, a pécsi kereskedő inasiskolák bizottságának, a város gazdaságának rendezésére létrehozott bizottságnak, a Pécsi Atlétikai Klub bizottságának – hogy csak néhány példát említsünk (Pécsi Figyelő, 1891. július 29. p. 4; 1892. november 26. p. 3; 1892. december 3. p. 3; 1892. december 17. p. 2; 1891. október 14. p. 3). Szerepet játszott a belvárosi plébániatemplom plébános választása kapcsán felállított bizottságban, és a Pécs-Baranyai Kertészeti Egylet által rendezett kiállítás rendezőbizottságában is. Utóbbin elismerő okmányt is nyert gyűmölcsseiért (Pécsi Figyelő, 1890. december 28. p. 4; 1881. október 1. p. 3). Felesége a Pécsi Jótékony Nőegylet választmányi tagjaként tevékenykedett (Pécsi Figyelő, 1892. március 30. p. 4).

Annak, hogy korán felhagyott az építészet gyakorlásával, valószínűleg az 1883. június 6-án bekövetkezett baleset volt az oka. Bár a per felmentéssel zárult, talán sosem bocsátotta meg magának, hogy a két áldozat közül az egyik a testvérbátyja, Piatsek Károly (1845-1883) volt.

A baleset

A baleset a Széchenyi tér 16. számú épület munkálatai során következett be, amit id. Zsolnay Miklós valamikor 1845 és 1848 között építtetett (Madas, 1978, p. 664). A sajtó új Bazárépületként emlegette a házat, aminek az lehet a magyarázata, hogy a telek déli oldalát a Zsolnay család másik, Király utca 1. szám alatti, Bazár néven ismert épülete határolta. A két épület úgy került szomszédságba egymással, hogy a Zsolnay Vilmos által 1859-ben építtetni kezdett Bazárt egy passzázzsal összekapcsolta a Széchenyi tér 17. számú, szintén a család tulajdonában levő lakóházzal (Madas, 1978, p. 321). Nem sikerült konkrét adatot találnunk arra, hogy 1883-ban milyen munkálatok folytak a Széchenyi tér 16. udvarában, de ezek összefüggésben állhattak azzal, hogy az épület az előző évben a Pécs-Baranyai Központi Takarékpénztárá lett.

Az állványokat összetörő, leomló fal egy tucat, a második emelet magasságában dolgozó munkást sodort magával. A szerencsétlenség hírére négy orvos is a helyszínre sietett, akik hozzáfogtak a sérültek ápolásához, majd kórházba szállították őket. Sender János már éjjel, Piatsek Károly 5 nappal később belehalt sérüléseibe. 8 kőműves súlyos, 2 könnyebb sérüléseket szerzett. A rendőrség még aznap szakértői szemlét tartott a helyszínen, amit másnap a királyi ügyészség képviselőivel kiegészülve megismételtek. Előbbi eredményeképp több bontást is elrendeltek az épületen, utóbbi következményeként Pilch Antal törvényszéki bíró 1883. június 13-án Piátsek Gyula vállalkozó és Török István pallér ellen bűnvizsgálatot rendelt el, amely a büntetőtörvénykönyv 290. §-a alapján gondatlanság miatti emberölés vétségével vádemeléshez vezetett (Pécsi Figyelő, 1883. június 9. p. 2; 1883. június 16. p. 2; 1883. június 23. p. 2).

A per

Az ügy végtárgyalására 1884. február 6-8. között került sor kevés érdeklődő, de annál több szakértő és tanú részvételével. A törvényszék Szikszay János elnök, Dömötör és Verner szavazó bírák, Brodszky Béla és Koszér János jegyzőkből állt. A vádat Angyal Pál kir. alügyész képviselte, Piátsek Gyulát Illés Károly, Török István pallért ifj. Némethy József védte. (A sajtóforrásokban a pallért János és József keresztneveken is említik, de az István a leggyakoribb.) Piatsek Károlyné magánpanaszos Bodó Istvánt, Sender Jánosné Asztalos Jánost kérte fel, hogy ügyében eljárjon.

Elsőként a megsérült munkásokat hallgatták ki. A legtöbben az esőt, a rossz minőségű ragacsot (maltert), és a szakszerűtlen munkát említették a baleset okaként. Utóbbival kapcsolatban volt, aki meg is nevezte Piskur Lukács kőművest, mint aki rosszul dolgozott. Más azt vallotta, hogy Piatsek Károly egy akó bort ígért a munkásoknak, ha a falat aznap felhúzzák, ezért siettek. Erdődy István azt is állította, hogy Piatsek Károly utasította a kőműveseket, hogy ne tegyenek olyan sok meszet a malterhoz, míg Piátsek Gyula ennek el-

lenében azt parancsolta, hogy ne takarékoskodjanak (Pécs, 1884. február 9. o.n.). Az egymáshoz nagyon hasonló vallomások, és az a tény, hogy Piátsek Gyula a sérültekkel kiegyezett, (ami valószínűleg azt jelenti, hogy kártérítést fizetett nekik), arra enged következtetni, hogy a pénzért cserébe a kőművesek nem vallottak egykori munkaadójuk ellen. Amikor az elnök az elsőrendű vádlottnak szegezte a kérdést, hogy ha nem tartja felelősnek magát a szerencsétlenségért, akkor miért egyezett meg a sérült munkásokkal, Piátsek Gyula azt válaszolta, hogy ezt egyedül „emberi tekintetből” tette, mivel sajnálta a munkásait és segíteni szeretett volna rajtuk, és nem azért, mert bűnösnek érzi magát (Pécs, 1884. február 9. o.n.). Mindenesetre a szerencsétlenség előidézésével azokat hibáztatták, akiknek már nem volt lehetőségük védekezni: Piátsek Károly halott volt, Piskur Lukács pedig hiába utasította vissza az ellene felhozott vádakát, mivel egy betörés miatt épp fogdában ült, szavára aligha adtak. Piskur a kihallgatása során egyébként azt vallotta, hogy rendesen dolgozott és őt nem figyelmeztették soha. Szerinte a malter és a kőanyag megfelelő volt, így a balesetet egyedül az eső okozta, ami miatt a fal alsó része ázott.

Tovább erősíti a munkások megvásárlásának a gyanúját az a tény, hogy a vállalkozó nem volt ugyanilyen nagyvonalú az özvegyekkel. A keresőképtelen, 67 éves Sender Jánosné számára ügyvédje „az éhenhalástóli megmentésére” havi 15 forint kártalanítást kért, míg Piátsek Károlyné védője havi 45 Ft eltartási díjra formált jogosultságot. A vádlott azzal utasította el sógornője kártérítési igényét, hogy testvére nem munkása, hanem társa volt, aki nem fizetést, hanem a tiszta jövedelem 10%-át kapta. Talán másképp viszonyult volna az özvegy kéréséhez, ha testvére gyermeke életben marad. Piátsek Károly ugyanis a baleset előtt mindössze 6 héttel vette el feleségül Jellasich Irént (Pécsi Figyelő, 1883. június 16. p. 2), aki 1883. augusztus 3-án adott életet a Carolus Stephanus Romanus névre keresztelt kisfiúnak. Az anyakönyvben szereplő posthumus bejegyzés egyértelművé teszi, hogy a gyermek az apa halála után született. A kisfiú azonban néhány napos korában, 1883. augusztus 25-én meghalt (MNL BaML: Pécs, római katolikus születési anyakönyv, belvárosi plébánia, 1883. augusztus 3.; Pécs, római katolikus halotti anyakönyv, belvárosi plébánia, 1883. augusztus 25.).

Az özvegyek után a szakértők meghallgatására került sor. A munkásokkal ellentétben a szakemberek nem tulajdonítottak olyan nagy jelentőséget az esős időnek. Köröstyös Imre építőmester elsősorban a sovány maltert és a nedves követ, valamint a sebes építkezést okolta. Nendtvich Sándor városi főmérnök az építőanyag minősége és a rossz kivitelezés mellett azt is hibának vélte, hogy az építést friss, még le nem ülepedett falon végezték. A főmérnök – már csak hivatalból is – a vállalkozó felelősségét hangoztatta. Hozzá kell ehhez tennünk, hogy pont ebben az évben jelent meg a helyszíni szemlék jegyzőkönyvében is a felelősség kérdése, de még meglehetősen szabályozatlanul. Gianone Ágoston építőmester a maltert és a munkásokat hibáztatta. Sándor Kálmán kir. mérnök Blum Gyulának, az Államépítészeti Hivatal főmérnökének a véleményével azonosult. Blum szintén Piátseket tette felelőssé a történetekért, és a már sokszor emlegetett problémák mellett arra is kitért, hogy a munkások szabálytalan kötést alkalmaztak, a falban levő nagyobb üreget pedig apró kövek helyett malterrel töltötték ki (Pécs, 1884. február 9. o.n.).

A tárgyalás délután 3 órakor a vádlottak kihallgatásával folytatódott. Piátsek Gyula az elnök kérdéseire válaszolva elmondta, hogy a szerződést március 13-án írták alá, a bontást másnap, az építkezést 8 nap múlva kezdték meg. Az építés vezetését bátyjára bízta, akit, miután mint kőfaragó tönkrement, magához vett és képzett. Piátsek Károlynak joga volt munkásokat felfogadni, az építőanyag minőségét ellenőrizni, Török pallérra felügyelni. Saját bevallása szerint mind a testvére, mind a palléra jól végezte a munkáját, és ő is gyakran ellenőrizte az építkezést. A vádlott a június 6-i események kapcsán előadta, hogy testvére a tilalma ellenére kezdte el építtetni a leomlott falat, aminek az alsó része még nem volt kiszáradva.

Piátsek Gyula több állítását a másodrendű vádlott, Török István 38 éves kőműves is megerősítette. Az ő feladata a kőművesek és a napszámosok ellenőrzése volt. Szerinte az építőanyagok jó minőségűek voltak, és a fal nem dőlt volna le, ha az eső nem esik, de legfőképp a sietséget okolta. Piskur Lukácsot rosszul dolgozó, békétlen természetű embernek írta le, akit aznap 2 órakor el is küldött. Ezt követően még hét tanút hallgattak ki, köztük ifj. Sender Ferencet, aki szintén nem hibáztatta a vállalkozót. Az építőanyag minőségének kérdésében beidéztek a követ a bányából az építkezés helyszínére szállító fuvarosokat is. A tárgyalás első napja a vádlottak feddhetetlen előéletéről szóló hatósági bizonyítvány felolvasásával zárult.

Másnap a Piátsek Károlyné kártérítésével kapcsolatos jegyzőkönyvek felolvasása után a védelem kérésére még egy tanú, Kálfics Antal kőművesmester vallomása következett, aki azt állította, hogy a lebontott fal köveit az új építésénél is felhasználták. Ezután Angyal Pál mondta el vádbeszédét. Ebben a gondatlanság szabályozatlanságával kapcsolatos jogtörténeti fejtegetések mellett kiemelte, hogy a szakértők szerint a szerencsétlenséget a rossz minőségű anyag és a szabálytalan munka okozta. Az alügyész az építőanyagokkal kapcsolatban hajlandó volt a tanúk véleményét elfogadni a szakértőkével szemben, de a kivitelezés esetében a vádlottak büntetőjogi felelősségét hangsúlyozta. Angyal azzal érvelt, hogy Piátsek Gyula ugyan megszidta a bátyját a helytelen építkezést látva, de a munka folytatását nem állította le; a pallér pedig nem tett jelentést a kőművesek szakszerűtlen munkájáról. Pedig, ha az állványon nem lettek volna munkások, még ha le is omlott volna a fal, személyi sérülést nem okozott volna. A vádló kiemelte, hogy a szerződés 4. pontja szerint Piátsek Gyula az építkezés személyes felügyeletére kötelezte magát, 11. pontjában pedig vállalta az „eredhető bajok és szerencsétlenségekért a felelősséget”. (Pécs, 1884. február 9. o.n.) Így kötelességét nem szünteti, csak enyhítő körülményként szolgál, hogy felügyelőket alkalmazott.

A tényszerű vádbeszédet követően Piátsek ügyvéde az érzelmekre is hatást kívánt gyakorolni. Hosszas bevezetőjében arról értekezett, hogy bárkivel előfordulhat, hogy önhibáján kívül éri olyan csapás, mint ami Piátsek Gyulával megesett. Akik tanúi voltak az esetnek, csak azok tudják, hogy az építéset „mennyire megtörte a lelki gyötrellem, midőn a romok közül legjobb munkásait megcsonkult állapotban elővonszoltatni látta, míg végre haldokló testvérbátyjának megpillantásakor annyira összeroskadt, hogy csak két erős férfi vezethette el a helyszínéről (...). A kétségbeesés, mely némán rajzolódtott le vonásain, szemlélői lelkében azon meggyőződést ébresztette fel, hogy ez a férfiú, kinek fejére any-

nyian kimondták a pereratot, csak szerencsétlen, de nem bűnös”. (Pécsi Figyelő, 1884. február 9. Melléklet a Pécsi Figyelő 6-ik számához) Illés Károly először a felhasznált építőanyagok minőségével kapcsolatos vádakot cáfolta, megállapítva, hogy a követ nem frissen bányászták, a malter pedig csak a katasztrófa napján és az építész tudtán kívül készült kevés mésszel. Ezután áttért annak a kérdésnek a vizsgálatára, hogy erőltetett tempójú volt-e a kivitelezés. Itt arra jutott, hogy az építkezés június 5-ig a legkisebb elhamarkodás nélkül zajlott, és a balesetet Piátsek Károly rossz döntése és a munkásoknak beígért bormiatti gyors és rossz munka eredményezte. „Midőn az építész d.u. 5 óra tájban a helyszínen megjelent, meglepetve látta ezen ésszerűtlen és utasítás ellenes eljárást, de emellett nem is sejtve a veszélyt, mely a fal belsejében rejlő hibák miatt a küszöbön állott, egyideig maga is az állványon szemlélte a munkát s bizonyára áldozatává is lesz [a] néhány perc múlva bekövetkezett catastrófának, ha sürgősen el nem hívják egy bizottságba, mely reá várakozott. Eltávozása előtt újrolag kiadta [a] rendeletet, hogy a munka más helyen kezdessék meg, de mielőtt a kőművesek áthurczolkodása megtörtént volna, a fal leomlása bekövetkezett” (Pécsi Figyelő, 1884. február 9. Melléklet a Pécsi Figyelő 6-ik számához). A védő az építkezések szabályozásának hiányosságát kihasználva a felelősség kérdésének boncolásakor arra a megállapításra jutott, hogy a vállalkozó, aki egyszerre több helyen is építhet a munkálatok élére szakértő pallért állítva, nem kötelezhető arra, hogy mindegyik építkezésénél folyamatosan jelen legyen. Összegzésképpen leszögezte, hogy az elkövetett hibák az építész távollétében és utasítása ellenére történtek. Így Piátsek Gyula csupán áldozata, de nem gondatlan előidézője volt a balesetnek, és arra kérte a törvényszéket, hogy legalább e teher erkölcsi súlya alól oldozza fel védencét.

Török István védője azzal érvelt, hogy a főpallér Piátsek Károly volt, és ha még észre is vette volna Török a malterkeverés és a falazás hibáit, nem intézkedhetett, mivel Piátsek alárendeltje volt. „Védenczem első munkás volt csak, aki a veszedelem idejében az épület másik végén az úgynevezett consolok felhúzásával volt elfoglalva. Maguk a munkások bizonyítják, hogy ő a parancsok kiosztásába vagy rendelkezésekbe be nem folyt, hanem maga Piátsek Károly rendelkezett” – állította ifj. Némethy József (Pécs, 1884. február 9. o.n.). Bár Török néhány krajcárral többet keresett, mint a kőművesek, ez csak azért volt így, mert ügyelt a napszamosokra, hogy ne henyéljenek. Az ügyvéd minden felelősséget Piátsek Károlyra hárított, aki „saját hibáját a legdrágábban, életével fizette meg. Ő pedig, aki az Istennek különös kegyelméből életben maradt, bár ő maga is leesett, ha volna is egy parányi része a kötelességmulasztásban, ami legjobb meggyőződése szerint nincsen, de igazolva sincsen ellene, ez esetben is eléggé lakolt már a gyötrő, hónapokig tartó, általa meg nem szokott vizsgálat alatt”. (Pécs, 1884. február 9. o.n.)

Egészen másképp vélekedtek a helyzetről a magánvádlók, akiknek ügyfelei csak akkor reménykedhettek kártérítésben, ha a vádlottakat bűnösnek találják. Bodó István nem látta bizonyítottnak, hogy a szerencsétlenséget a főpallér intézkedései idézték volna elő, hiszen „egy okot sem tudtak felhozni arra, mi oka lehetett Piátsek Károlynak, hogy az építkezést siettesse s épp ezért a falat oly gyorsan emelje. A mésszeli takarékoságot minek vitte annyira, hisz neki haszna belőle nem volt. Piátsek Károly ma már nem beszélhet,

mert meghalt, azért tolnak reá mindent”. (Pécs, 1884. február 9. o.n.) Asztalos János ügyvéd azt hangsúlyozta, hogy ügyfele férjének halála kenyérkeresőjétől fosztotta meg az elaggott asszonyt, az eljárás pedig igazolta, hogy a kár okozói a vádlottak.

A tárgyalás a második napon már 11 órakor véget ért, de az ítéletet – az ügy fontosságára való tekintettel – csak másnap reggel 9 órakor hirdették ki. Piátsek Gyulát és Török Istvánt felmentették a gondatlanságból elkövetett emberölés vádja alól, a magánpanaszosok kártérítési ügyében pedig polgári peres eljárás megindítását javasolták. Az ítélet ellen az ügyész és az özvegyek képviselői is fellebbezést nyújtottak be. Ennek kimeneteléről már nincsenek információink, de nem valószínű, hogy az ítéletet másodfokon megváltoztatták.

Epilógus

Piátsek Gyula 1904 nyarán a pécsi városháza építése kapcsán 20 oldalas beadványt intézett a városhoz, melynek kiindulópontja szerint hiba volt Rauch János városi és Kovácsfi Kálmán állami főmérnökök véleménye alapján a városháza megépítéséhez a 340 korona/négyszögöles budapesti építési árat alapul venni, mert hogy annak a tervező, Lang Adolf meg tudjon felelni, olyan megtakarításokat volt kénytelen alkalmazni, amely az épület állékonyságát veszélyezteti. Piátsek attól félt, „(...) nehogy a város közönsége is azon hibába essék, mint esett azon Budapesten építettő, a ki Láng műépítész, csakhogy az építkezés olcsó legyen, mindenféle megtakarításokra, vékony falak építésére kényszerítette, hogy végre is a ház összedőlt, és Láng műépítész úr, elkeseredésében kénytelen volt Budapestet elhagyni, s több éven át Bukarestben és a külföld egyéb városaiban tartózkodni”. (MNL BaML: IV. 1406. g. 34. k.cs. 17974/1904) Lang a városhoz írt levelében személyes okokkal magyarázta a fővárosból történt 1878-as távozását, a Pécsi Naplóban pedig nyilatkozatot jelentetett meg, amelyben visszautasította a rágalmakat (Pécsi Napló, 1904. július 21. p. 7). A két építész kölcsönösen feljelentette egymást becsületsértés vétsége miatt (Pilkhoffer, 2004, pp. 205-206). A tárgyalás 1906. február 26-án zajlott Pécsen, de kimeneteléről sajnos semmit sem tudunk, mivel a per iratait kiselejtezték. (A pert azért a pécsi törvényszék tárgyalta, mert a felperes pécsi illetékességű volt.) A bizonyítékok hiányából, illetve a levéltári források megsemmisítéséből is arra következtethetünk, hogy a Piátsek és Lang közötti ügy végül békés úton, megegyezéssel végződött.

Az igazsághoz hozzátartozik, hogy a Piátsek által említett, Sugár út 1. szám alatti Steinpalota 1875-ös építésekor tényleg adódtak problémák, amelyek a tervezés hibáiból, illetve a felhasznált építőanyagok nem megfelelő minőségéből adódtak, de az épület nem dőlt össze. A forrásokból azt is tudjuk, hogy Lang Adolf nem igazán fogadta el a kivitelező építőmester javaslatait, sőt, még a hivatalok előírásainak szükségszerűségét is megkérdőjelezte (BFL: IV. 1407.b III. 1577/1875; 1687/1875; 1769/1875). Arra azonban nem táltunk semmiféle bizonyítékot, hogy a Stein-palota egy része az építése során „bedőlt” volna. Piátseknek csak áttételesen, vélhetően az építkezésen dolgozó, általa meg is nevezett palléroktól lehetett információja a csaknem 30 évvel korábbi eseményekről. A vizsgálóbírónak 1905. március 2-án előadott ismeretei sok pontatlanságot tartalmaztak: az épületet Steiner-féle palotának nevezte, a szerencsétlenség időpontját pedig, amely során „testi sértést” senki sem szenvedett, 1874-re vagy 1875-re tette. Piátsek szerint a kerületi

előjáróság és a rendőrség szakértői a „bedőlésről” jegyzőkönyvet vettek fel. Hiába kérvényezte azonban a pécsi törvényszék vizsgálóbírója a VI. kerületi előjáróságnál ezeknek a dokumentumoknak a megküldését, április 15-én azt a választ kapta, hogy az állítólagos beomlásról készített jegyzőkönyvnek az irattárban nyoma sincsen, ami alapján valószínűnek tartják, hogy a mérnöki hivatal az ügyben nem járt el. Nem tarjuk valószínűnek Piátseknek azt a vádját sem, hogy a vékony falak megépítésére az építető, Stein Károly Lipót kényszerítette volna Langot. Nehéz elképzelni, hogy egy olyan megrendelő, aki nem sajnálta a plusz költségeket a bérháza homlokzatának új stílusjegyeket is felvonultató, gazdag kialakítására, az építőanyagokon akart volna spórolni, veszélyeztetve ezzel az épület biztonságát. Lang Adolf tervein, mint ahogy sok más építésznél is a korban, sokszor akadt javítanivaló, és ezek többsége pont a falak szilárdságára vonatkozott (Pilkhoffer, 2017, pp. 53-59).

Rauch János főmérnök – Piátsek Gyulának a városháza építése kapcsán benyújtott felbontására adott – írásos válaszában azt vetette az építész szemére, hogy azt az építési programot kritizálja, melynek megállapításában ő is közreműködött, és hogy az építési összeg túllépését pont Piátsek erőszakoskodása okozta, mellyel keresztülvitte a kettős fölépcsőház tervének elkészítését. Az 1904. november 22-én kelt belügyminiszteri rendelet végül jóváhagyta Lang városháza-terveit és költségvetését, de a helyi építési szabályrendelet alapján a falak megvastagítására kötelezte a várost (Pilkhoffer, 2004, p. 206). A december 29-i közgyűlésen végül „minden tag elismeréssel adózott Piátsek Gyula bizottsági tag gondosságának, mellyel ismert föllebbezésében a minisztériumot a tervben figyelembe nem vett hibákra figyelmeztette, melyek a fölülvizsgálatnál helyeseknek találtak”. (Pécsi Napló, 1904. december 30. p. 1)

Miért vádolja meg nyilvánosan egy építőmester – akinek a pályáját kettétörte egy építési baleset – egy szaktársát azzal, hogy egy általa tervezett fővárosi bérpalota összedőlt, és ennek a veszélye a pécsi városházánál is fennáll, mivel annak falait túlságosan vékonyra tervezte? Talán jószándékból, hogy megelőzze az újabb katasztrófát, a kolléga pedig elkerülje azt a meghurcoltatást, amiben neki volt 20 évvel korábban része. Talán rosszindulatból, hogy más is szenvedjen a hibájáért. Talán csak azért, mert Lang Adolf személyében sorstársra talált, ami enyhítette lelkiismeretfurdalását. Bármi is lehetett Piátsek Gyula motivációja, ezt a kérdést valószínűleg már sohasem fogjuk tudni megválaszolni.

Felhasznált források

1884. évi XVII. törvénycikk, ipartörvény. <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=88400017.TV> (Letöltés dátuma: 2021. 04. 29.)
- Fleischer, Gy. (1935). *Magyarok a bécsi képzőművészeti akadémián*. Magyar Tudományos Akadémia.
- Lupescu, R. (2006). *Vajdahunyad vár a Hunyadiak korában. Doktori disszertáció*. ELTE Művészettörténeti Doktori Iskola, kézirat <http://doktori.btk.elte.hu/art/lupescu/diss.pdf> (Letöltés dátuma: 2021. 03. 05.)
- Madas, J. (1978). *Pécs-belváros telkei és házai. Adatgyűjtemény*. Janus Pannonius Múzeum.
- Madas, J. (1985). *A pécsi Budai Külváros telkei, házai és utcái I-II. Adatgyűjtemény*. Janus Pannonius Múzeum.
- Mendöl, Zs. (1999). A sétatéri kiosk. Kaufer Sándor építész (1863-1900) működése Pécs város mérnöki hivatalában. In Uherkovich Á. szerk. *A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve* 43. (pp. 301-317). Janus Pannonius Múzeum.
- Oklevéljegyzék (1929). *Névjegyzéke mindazoknak, akik a M. Kir. József-Műegyetemen 1928. évi június hó végéig oklevelet, absolutoriumot, vagy oklevélhonosítást nyertek: 1873-1928*. Pátria.

- Pilkhoffer, M. (2004). *Pécs építészete a századfordulón (1888-1907)*. Pro Pannonia.
- Pilkhoffer, M. (2017). *Lang Adolf építész munkássága*. Terc.
- Regionális Kutatások Intézete, Dunántúli Tudományos Osztály (n.d.). *Az épületről*.
http://www.rkk.hu/hu/dti/dti_fooldal/az_epuletrol.html (Letöltés dátuma: 2021. április 24.)
- Romváry, F. (2010). *Piacsek család szócikk. (130) Pécs Lexikon II*. Főszerk.: Romváry F. Pécs Lexikon Kulturális Nonprofit Kft.
- Sisa, J. (2005). *Steindl Imre*. Holnap Kiadó.
- Sisa, J. (szerk.). (2020). *Az Országház építése és művészete*. Országház Könyvkiadó.
- Sonkoly, K. (2003). *A klasszicista Pécs építőmestere, Piatsek József (1781-1854)*. Alexandra Kiadó.
- Szily, I. B. (1985). Egy pécsi építész-dinasztia: a Piacsek család. *Magyar Építőművészet, 1985* (3), 58-61.

Levéltári források:

- Magyar Nemzeti Levéltár (MNL) felekezeti anyakönyvi adatbázis
- Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltára (MNL BaML):
- IV. 1406. b. Pécs város tanácsának közigazgatási iratai
 - IV. 1406. c. Pécs város tanácsa jogügyi ügyosztályának iratai
 - IV. 1406. g. Pécs város Tanácsának különkezelt iratai 34. kcs. városháza építés
 - IV. 1422. d. Pécs város Elsőfokú Közigazgatási Hatóságának iratai. Iparlajstromok
- Budapest Főváros Levéltára (BFL):
- IV. 1407.b III. 1577/1875., 1687/1875.; 1769/1875.
- Janus Pannonius Múzeum Új- és Legújabbkori Gyűjteményi Osztály
- Helyt. 3565/1.
- Csorba Győző Könyvtár Helyismereti Gyűjtemény
- Fotótár 1/1968.

Sajtó:

- Dunántúl, 1925. június 20. p. 3
- Pécs, 1884. február 9. o.n.
- Pécsi Figyelő, 1880. május 29. p. 2.
- Pécsi Figyelő, 1881. október 1. p. 3.
- Pécsi Figyelő, 1883. június 9. p. 2.
- Pécsi Figyelő, 1883. június 16. p. 2
- Pécsi Figyelő, 1883. június 23. p. 2.
- Pécsi Figyelő, 1883. július 21. p. 3
- Pécsi Figyelő, 1884. február 9. Melléklet a Pécsi Figyelő 6-ik számához
- Pécsi Figyelő, 1884. november 22. p. 1.
- Pécsi Figyelő, 1890. október 4. p. 4.
- Pécsi Figyelő, 1890. december 28. p. 4.
- Pécsi Figyelő, 1891. június 24. p. 2.
- Pécsi Figyelő, 1891. július 29. p. 4;
- Pécsi Figyelő, 1891. október 14. p. 3.
- Pécsi Figyelő, 1892. március 30. p. 4.
- Pécsi Figyelő, 1892. november 26. p. 3.
- Pécsi Figyelő, 1892. december 3. p. 3.
- Pécsi Figyelő, 1892. december 17. p. 2.
- Pécsi Közlöny, 1904. július 3. p. 5.
- Pécsi Napló, 1904. július 21. p. 7.
- Pécsi Napló, 1904. december 30. p. 1.
- Pécsi Napló, 1925. június 20. p. 2.
- Vasárnapi Újság, 1880. október 3. p. 1.